

□ خیام و ریاضیات

«لوریا هوپرت دنیوا» پس از تحقیق بسیار اعلام کرد مولف کتاب **مجمع القوانين نجوم**، حکیم عمر خیام است. «مثلاً پاسکال» و «دو جمله‌ی نیوتن» که به نام این دو معروف شده، پیش از آن به وسیله‌ی خیام پیدا شده بود. «روزنبرگ» استاد هندسه‌ی دانشگاه مسکو متن اصلی رساله‌ی خیام را پیدا کرد و به چاپ رسانید. البته اهمیت خیام در این دو موضوع نیست. او کارهای مهم دیگری نیز انجام داده است. خیام در حل معادلات درجه‌ی دوم روش خاصی دارد و در طبقه‌بندی این معادلات دارای وجه امتیاز خاصی است.

مجموعه‌ی همین رباعیات هم پیداست که خیام متفکری شبهه‌دار بود و بیش‌تر شکوه‌هایی هم که از دهر، فلک و چرخ گردان می‌کند، همین است که تنهایی و ناسامانی انسان را حس کرده و یقین دارد که انسان تنها خلق شده‌ی همیشه تنهات و مشکل بتواند از عزلت خود به‌در آید. برای کسی که در شک و شبهه است. قبول نظام اصلی با آن شکلی که مشاهده می‌شود، قانع‌کننده نیست. رباعیات خیام همه‌جا این بیهودگی و پوچی را که امروز در ادبیات به صورت «ادبیات پوچ» عنوان می‌شود، در خود دارد، بنابراین او تقریباً از لحاظ این اندیشه‌ی فلسفی پیش‌رو بوده است.

خیام و اگزیستانسیالیسم

خیام دنیا را به ذات پوچ می‌بیند، همین اندیشه‌ی که آلبر کامو و ژان پل سارتر و دیگر نویسندگان اگزیستانسیالیست در زمینه‌ی پوچی عنوان می‌کنند. به هر صورتی که باشد خیام ذاتاً در زمرة فلسفه‌ی بدبین و پوچ‌انگار است، از سوی دیگر فکر علمی او که ذاتاً در پی یک نظام ضابطه و اصول ثابت بنیان می‌گردد در رباعیاتش هم پیداست. «تا بوده نشان بودنی‌ها بوده است». آزاده در شعر او بی‌کس و غریب است، هم‌چنان که کامو در کتاب **بیگانه** بیان می‌کند و سفله، کامیاب است. در این بیان حتا آرزوی شاعرانه‌ی خیام منعکس است که می‌گوید اگر به فلک دسترسی پیدا می‌کردم، روش و گردش او را عوض می‌کردم که نتیجه‌ی منطقی از مصرع آخر آشکار می‌شود:

گر بر فلکم دست بدی چون یزدان

برداشتی من این فلک را ز میان

و ز نو فلکی دگر چنان ساختمی

کازاده به کام دل رسیدی آسان

فکر علمی خیام که بر بنیان نظامی ثابت است، دگرگونی و شکل موجود زندگی را نمی‌پذیرد و این در رباعیات او نیز که به تاثیر اندیشه و برداشت علمی او گرفتار است، تاثیر می‌گذارد. در یکی از آثارش از روزگار خود شکایت دارد و می‌گوید: دورانی است که آژادفکر و آژاداندیش را صدمه می‌زند و سفلگان و فرومایگان کامیابند و متفکر و دانشمند آواره و پریشان است.

وقتی از خیام دانشمند و ارزش‌های انکارناپذیر او حرف می‌زنیم، باید به زمان او و زمان پس از او نیز توجه داشته باشیم. در تاریخ علوم و حتا فلسفه‌ی ایران امر عجیبی دیده می‌شود. چه‌گونه تحرک و درخشش تا قرن پنجم که اعتلای اندیشه‌ی علمی بوده و دانشمندی

خیام در رساله‌ی به شرح اشکالاتی از اصول اقلیدس پرداخته. در این کتاب مطالبی عنوان شده که مدت‌ها بعد از او یعنی در حدود ۲۰۰ سال پیش، ریاضی‌دانان غربی مجدداً آن‌ها را عنوان کردند، منتهی آنچه از او باقی مانده است، کامل نیست. حالا معلوم نیست یادداشت‌هایش گم شده یا فرصت تمام کردن آن‌ها را پیدا نکرده، یا به قول معروف در نشر علم بخل و خست داشته. به هر حال در حقانیت کوشش او در این زمینه شکی نیست.

خیام در این رساله می‌گوید: به نظر من اصل توازن اقلیدس را در هندسه مجبور نیستیم بپذیریم، اما نتوانست دلیل عدول خود را بیان کند یا وقت نکرده یا کتاب پس از او گم شده.

خیام در ریاضیات نسبت به عصر خود، دو سه قرن جلو بود و کیفیت و ارزش کارهای او در ریاضیات به قرن ۱۸ می‌رسد. در ایران، ابوالقاسم قربانی در **تاریخ ریاضیات در شرق** شاید اول بار اهمیت خیام در تاریخ ریاضیات جهانی را آشکار کرد.

عده‌ی خیام ریاضی‌دان راه، غیر از خیام شاعر می‌دانند؛ یعنی می‌گویند خیام ریاضی‌دان، «عمر خیامی» و خیام شاعر «علی خیامی» یا شاعری با تخلص «حیاتی» است. اما تخصص در فلسفه و ریاضیات، با سرودن تفننی شعر مانعة‌الجمع نیست. به عکس باید دید خیام چرا برای شعر خود قالب رباعی را انتخاب کرده. او مردی منطقی و اهل استدلال بود و خودبه‌خود قالب رباعی برای اندیشه‌های او مناسب‌تر است، زیرا در کم‌ترین جمله و کوتاه‌ترین فرصت ادا می‌شود. رباعیات خیام مثل قیاس منطقی است که صورت را می‌چیند و نتیجه‌گیری می‌کند. امور مورد نظر خیام را فقط با رباعی می‌توان بیان کرد و نه با قالب‌های دیگر شعری، زیرا با اصل فکر منطقی مناسب‌تر است. از

در پاسخ قصیده‌ی امین در شماره‌ی ۲۷

عبدالحسین میرزایی - تهران

گر کسی را سروری زبید کنون در شاعری هست امین اینک بهین استاد در شعر دری چیست شعر دلکش او نزد ارباب خرد حکمت لقمانی و عرفان و معنی‌گستری شعر او یعنی شعور، آری، بزرگان گفته‌اند: شعر آید از شعور آخر نه از لایشعری در قصیدت نیست او را تالی از بعد بهار نی که او را نیست ثانی هیچ بعد از انوری باشد از سحر حلال دیگران شعر لطیف معجز است اشعار او نی سحر و نی افسونگری یک‌به‌یک ابیات او زیبا چو ترکان ختا مستی‌افزا هر یکی هم‌چون شراب خلّری در سماع آید عطارد از صریر خامه‌اش می‌شود رقصان ز ضرب شعر نابش مشتری در سخن اکنون سلیمان زمانی ای امین تو سلیمانی و در انگشت تو انگشتی هر یکی را چند روز از نوبت جاه است و نام دور دور توست زین پس از ثریا تا ثری ای فری بیهق که پرورده است استادی چو تو از پس خواجه ابوالفضل دبیر عبقری شاد بادا آن پدر را جان که پروردت چنین زنده‌باد آن مریم دوران که کردت مادری

هم‌چون خوارزمی، بیرونی، خیام و... وجود داشته‌اند، در قرن یازدهم خاموش می‌شود و از حرکت باز می‌ماند. سعید نفیسی مرحوم اعتقاد داشت که تعصب مایه‌ی زوال است و غرضش از توجهی که می‌کرد این نبود که مردم جاهل و متعصب مانعی در راه اندیشه‌های علمی ایجاد می‌کنند، بلکه منظورش این بود که دانشمند از درون خود گرفتار تعصب می‌شود و هنگامی که چنین حالتی و وضعی پیش می‌آید، دیگر دآوری علمی معتبر نیست و ناچار تعصب مانع می‌شود تا اصولی فکر کند. دو راه پیش‌پای دانشمند باشد، اگر تعصب مانع از برگزیدن یکی از این راه‌ها شد، دیگر دانشمند آزادی خود را در اندیشه از دست می‌دهد. مرحوم نفیسی می‌گفت که در قرن یازدهم نوعی تعصب درونی در دانشمندان به‌وجود آمد که یا کار خود را مجاز نمی‌دانستند و یا موانعی درونی داشتند و لاجرم راکد ماندند. این حقیقت را نباید از نظر دور داشت که تعصب برونی تعصب جامعه مانع کار دانشمند نمی‌تواند باشد، زیرا حداکثر آن است که دانشمند کار خودش را می‌کند و به انتشار آن نمی‌پردازد.

نتیجه

تاثیر علمی خیام را در علم کلاسیک غرب نباید از نظر دور داشت، در هندسه، آثار خیام تاثیر فراوانی در غرب گذاشته و ریاضیات او را تدریس می‌کنند. وقتی از خیام حرف می‌زنیم، این حقیقت را باید در نظر بگیریم که در آثار موجود خیام که ما از آن اطلاع داریم به کتاب‌هایی از او اشاره شده که وجود دارد، این است که علاقه‌مندان دانش خیام و کسانی که پی به ارزش علمی او برده‌اند، به دنبال این متون می‌گردند. به‌هر حال از روی آثار خیام استنباط می‌شود که او آثار دیگری هم دارد، آثاری که شاید به مرور پیدا شود. ■

مراکز فروش حافظ و دیگر انتشارات دایرة المعارف ایران شناسی

- ۱- انتشارات دایرة المعارف ایران شناسی: تقاطع فلسطین و انقلاب - ساختمان مهر - شماره‌ی ۲ - طبقه‌ی سوم
- ۲- انتشارات مولی (کتابفروشی): خیابان انقلاب - بین وصال و چهارراه فلسطین
- ۳- کتاب فروشی توس: خیابان انقلاب - اول ابوریحان
- ۴- کتاب فروشی طهوری: خیابان انقلاب - روبروی دانشگاه
- ۵- کتاب فروشی خوارزمی: خیابان انقلاب - روبروی دانشگاه
- ۶- کتاب فروشی بیگوند: خیابان انقلاب - تقاطع وصال
- ۷- کتاب فروشی شیوا: خیابان انقلاب - اول خیابان فخر رازی
- ۸- کتاب فروشی پکا: خیابان فلسطین - نبش کوچه‌ی نایی
- ۹- انتشارات بعثت: خیابان انقلاب - بعد از چهارراه فلسطین
پلاک ۱۲۲۲
- ۱۰- نشر ثالث: بلوار کریم‌خان زند
- ۱۱- اسرار دانش: خیابان انقلاب - خیابان دوازده فروردین
- ۱۲- دکه‌های فعال روزنامه‌فروشی سراسر کشور

